

– культуротворчість, з одного боку, є результатом культурної спадщини суспільства, і, з іншого – виступає рушійною силою розвитку особистості і водночас суспільства в цілому.

Культуротворча діяльність у процесі виховання, як один з ефективних шляхів саморозвитку особистості і прискорення його самовизначення та самореалізації, потребує подальшого вивчення особливостей реалізації в студентському середовищі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вебер М. Избранные произведения. – М., 1990. – С. 628 – 630.
2. Донець З. Формування компетентнісної культуротворчої позиції громадянина ХХІ століття засобами нової дисципліни – “Інтегроване культурознавство” / Вища освіта України. Теоретичний та науково-методичний часопис. – № 4 (14). – 2004. – С.56-61.
3. Мистецтво життєтворчості: Наук.-метод. посібник: У 2 ч. / Ред. рада: В.М. Доній, Г.М. Несен, Л.В. Сохань, І.Г. Єрмаков та ін. – К. – 1997. – Ч.1: Теорія і технологія життєтворчості. – 392 с.
4. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности (Основные положения, исследования и применения). – СПб: Питер Ком, 1998. – 608 с.

УДК 37.013:504.062

Юркова Т.Ф.

РОЛЬ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ У ФОРМУВАННІ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ПІДЛІТКІВ ДО ПРИРОДИ

Проблема формування людини, здатної дотримуватися розумного ставлення у спілкуванні з оточуючою її природою, у взаємодії з природним середовищем розглядається в умовах сьогодення як одна з найбільш пріоритетних.

Як підкреслюється у “Концепції неперервної екологічної освіти та виховання в Україні”, “настав час виховувати молоде покоління не в згубній традиції якомога більше брати від природи, а іншому, притаманному українському народові гармонійному спілкуванні з природою, раціональному використанню та відтворенню її багатств, у психологічній готовності оберігати природні цінності всюди і завжди”.

Виховати цілісну особистість – це значить залучити підростаючу людину до світу людських цінностей, виробити у неї ціннісні основи ставлення до дійсності. Однією із головних складових цього ставлення є ставлення до природи. Як першооснова всього живого і неживого на землі, як цінність, природа не має аналогів, бо виступає детермінантою всіх інших людських цінностей, їх умовою. Цінності природи мають доленосне значення для суспільства і всіх його членів. Між тим, зазначає О.Сухомлинська, у градації цінностей екологічні цінності, цінності природи, навколишнього середовища, у якому ми живемо, займають мало не останнє місце. “Дотепер, – наголошує вона, – ми взагалі не звертали на них увагу, щедро розкидаючи навколо себе руйнівні, нищівні продукти своєї діяльності і в особистісному плані, і в соціальному” [4: 25]. І це в той час, коли всеохоплюючий і абсолютний характер цінностей природи апріорно вимагає від кожного послідовної і стійкої орієнтації на них. Тому проблема формування ціннісного ставлення дітей і молоді до природи розглядається психолого-педагогічною наукою як одна із найбільш пріоритетних. Специфіку екологічних орієнтирів людини щодо природи вчені (А.Захлебний, І.Суравегіна, О.Сидельковський, Г.Тарасенко) вбачають у їх універсальності, у тому, що “вони охоплюють властивості природи з точки зору не тільки практичної, утилітарної цінності, але й пізнавальної, естетичної, моральної, економічної” [6: 12].

Вагомою уявляється проблема взаємозв'язку природи і людини, представлена у працях Я.Коменського, Ж.-Ж.Руссо, Г.Песталоцці, Г.Сковороди, В.Сухомлинського, К.Ушинського. Стверджуючи необхідність встановлення гармонії у взаємостосунках людини і природи, вони пророчо попереджали про небезпеку, яку несе у собі нехтування законами природи.

А.Гумбольдт та Ж.-Ж.Руссо відзначили важливість виховання у дітей “чуття природи”. У сучасних умовах значний внесок у розробку основних проблем освіти і виховання школярів внесли І.Зверев, А.Захлебний, І.Суравегіна, О.Кудрявцева та ін. Важливе значення мають результати досліджень, в яких висвітлені питання організації, змісту та методики екологічного виховання (Н.Лисенко, В.Максимова, Д.Маркович, Г.Марочко, Г.Тарасенко).

У системі ціннісних ставлень особистості непересічне значення має ціннісне ставлення до природи. Як доводять вчені (О.Сухомлинська, Г.Тарасенко, В.Оржеховська, О.Мягченко), цей перспективний напрям буде розвиватися: стрімкий розвиток екології і реалії сьогодення передбачають глибоке розуміння сутності природи, осягнення її духовних вимірів.

З огляду на важливість проблеми і необхідність підготовки до розв’язання її в процесі педагогічної діяльності обрана тема нашого дослідження.

Метою даної статті є вивчення проблеми можливостей впливу екологічного виховання на ціннісне ставлення підлітків до природи.

Дослідження означеної проблеми передбачає визначення освітніх і виховних завдань, в ході розв’язання яких здійснюється:

- поступове розширення кола екологічних знань та вихідних аксіологічних положень стосовно ціннісного освоєння предметів та явищ природного середовища;

- формування емоційно-ціннісного ставлення до природи на основі її безпосереднього споглядання і сприйняття. Йдеться про організацію чуттєвого контакту учнів з природою, в ході якого розвивається емоційна чуйність до природи, прагнення до засвоєння відповідних знань, опанування вмінь і навичок, бажання слухати, бачити, відчувати, виявляти творчу індивідуальність, фантазію. Це сприяє розвитку у школярів потреби і уміння ціннісного сприйняття природного світу;

- використання у навчальному процесі форм і методів активізації пізнавальної діяльності учнів, проблемних ситуацій, творчих робіт, що передбачають самостійну ціннісну характеристику предметів і явищ природного світу. Розв’язання цього завдання пов’язане з формуванням у школярів критичного мислення, з умінням самостійно застосовувати знання у нових ситуаціях;

- забезпечення взаємозв’язку мистецтв у формуванні у школярів ціннісного ставлення до природи;

- залучення школярів до таких форм діяльності, в яких виявляється ставлення до природи. Важливо надати їм широку можливість відчути свою причетність до природи, усвідомити себе як її частину. У цьому зв’язку учнів приваблюють такі види роботи: участь у екологічних конкурсах, складання екологічних проєктів, підготовка, проведення тематичних свят тощо;

- виховання високих моральних якостей особистості, доброти, чуйності, турботи, відповідності у ставленні до природи і її мешканців, любові до рідного краю;

- формування у школярів досвіду практичної діяльності в природі, мета якої – внести свою частку праці у збереження і примноження цінності природи в усіх її вимірах.

У рамках такого підходу створюються умови для того, щоб об’єктивно існуючі цінності природи дійсно стали набутокм дітей і молоді, щоб попри всі екологічні негаразди, економічні труднощі, кризові явища в сфері свідомості, гармонізувати стосунки у площині людина – природа, надати їм ціннісного характеру.

Проблема екологічного виховання та освіта в комплексному науково-методичному плані вперше в Україні та країнах СНД була актуалізована на міжнародному симпозіумі “Неперервна екологічна освіта та виховання”, який відбувся 14-16 вересня 1994 року в Запорізькій державній інженерній академії. У “Програмі перспективного розвитку заповідної справи на Україні” (1994) значна увага звертається на проведення екологічної освіти та виховання. Формування екологічно вихованої особистості є метою і перспективним результатом екологічного виховання, показником відповідального ставлення до оточуючого

середовища, виступає готовність школяра до реалізації у поведінці і діяльності правових і моральних принципів та норм природокористування.

Учені визначають екологічне виховання як цілеспрямований процес формування відповідального до навколишнього середовища і природи взагалі, що виявляється в усіх видах діяльності і спілкуванні з природою.

Міжнародна рада екологів у США (1970) проголосила необхідність екологічного виховання з урахуванням віку, ступенів шкільної освіти. Так, у початковій школі передбачалось допомогти учням усвідомити єдність і різноманітність природи, у середній школі – середовище, як систему взаємопов'язаних природних і соціальних компонентів.

Екологічне виховання має на меті формування в учнів необхідної гармонії людини з природою, переконання їх у тому, що в разі розвитку цих зв'язків або їх порушення на людство чекають глобальні катастрофи. Мета досягається шляхом вирішення освітніх, виховних та розвивальних завдань:

- виховання розуміння сучасних проблем навколишнього середовища й усвідомлення їхньої актуальності для всього людства, своєї країни, рідного краю;
- розвиток екологічного мислення;
- сприймання краси природи, уміння поводитися в природі;
- формування рис турботливого мешканця планети Земля;
- розвиток художньо-творчих здібностей праці з природним матеріалом, вносити елементи природної краси в навчання, працю, побут;
- засвоєння кращих досягнень загальнолюдської та національної культур, розумінні багатогранної цінності природи;
- залучення молоді до активної природоохоронної діяльності на основі набутих знань і ціннісних орієнтацій;
- засвоєння народних традицій у взаємозв'язках людини з природним середовищем.

Принципи: комплексного підходу; всезагальності екологічного виховання; творчої єдності з природою рідного краю; зв'язок із життям; проникнення екології в життєдіяльність суспільства; виховання на уроках; естетика спілкування з природою в праці.

Система екологічного виховання: виховання в позакласній і позашкільній роботі.

Форми: походи та екскурсії; турніри, конкурси; театралізовані бали квітів, казок; диспути; гуртки; тематичні виховні години; усні журнали; дні та тижні екології; індивідуальні заняття; конкурси; робота з екологічною вартою; інформаційні години; олімпіади.

Сьогодні ми маємо визнати факт низької екологічної культури молоді. Він обумовлений багаторічним пануванням споживацького ставлення до природи в суспільстві, руйнуванням народних традицій взаємозв'язку людини і природи, низьким рівнем впровадження в практику досягнень психолого-педагогічної науки, хоча вона в особі своїх кращих представників надає великого значення екологічному аспекту освіти і виховання ціннісного ставлення до природи. Саме тому формування екологічної культури людини, гармонії її відносин із природою є пріоритетними напрямками виховання Державної національної програми “Освіта (Україна XXI століття)” [1], концепція екологічної освіти України [3], концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти [2] та інших документів.

Успішність розв'язання проблеми формування екологічної культури особистості передбачає визначення характеру взаємозв'язку між суспільством і природою, людиною і довкіллям. Спосіб взаємодії людини з природою визначається екологічною культурою суспільства, яка є органічною складовою частиною всієї культури людства.

Екологічна культура характеризується:

- глибоким, різностороннім, різнобічним знанням про оточуючий людину природний світ;
- наявністю світоглядних ціннісних орієнтацій відносно до природи;

- екологічним стилем мислення і відповідальним ставлення до природи та власного здоров'я;
- безпосередньою участю в активній природоохоронній діяльності;
- передбаченням можливих негативних наслідків і результатів природоперетворюючої діяльності людини.

Вчені (І.Зверев, А.Захлебний, І.Суравегіна та ін.) визначають екологічну вихованість як складну характеристику особистості, яка включає розуміння законів природи і дістає свій вияв у моральних і правових принципах природокористування, в активній і творчій діяльності, спрямованій на захист і охорону оточуючого середовища, пропаганді ідей раціонального природокористування.

З огляду на це, екологічна вихованість є перспективним результатом екологічної освіти, завданням, що його має ставити учитель, проектуючи цілі екологічного виховання учнівської молоді.

Історія людського суспільства невід'ємна від історії природи. Суспільство є одним з етапів еволюції останньої. Між суспільством і природою існує прямий і зворотній зв'язок. При цьому не лише суспільство активно впливає на природу, а й сама природа активна по відношенню до суспільства.

Суспільство розкриває свої можливості в процесі активної взаємодії з природою. Як попереджають філософи, ми не пануємо над природою, як завойовник панує над поневоленим народом. Вплив людини на природу має полягати в тому, щоб навчитися пізнавати закони природи і правильно застосовувати їх у своїй практичній діяльності.

Процес перетворення природи, якщо він здійснюється на науковій основі, не приносить їй шкоди. Але діяльність людини часто супроводжується негативними наслідками, і це погіршує стан природного середовища. Будь-який необережний, непродуманий вплив людини на природу в процесі виробничої діяльності позначається на всіх елементах продуктивних сил. Це стосується її землі (ґрунтів), що являє собою основний засіб виробництва у сільському господарстві і знарядь праці, скорочення не відтворюваних природних запасів мінеральних руд, нафти газу, вугілля. Нарешті, порушення рівноваги кругообігу речовини в біосфері призводить до різкого погіршення умов життя (забруднення повітря, нестача прісної води) головної продуктивної сили – самої людини.

Людина є частиною природи, але вона є водночас і частиною культури. Академік Д.С.Лихачов приходять до думки об'єднати під однією назвою "екологія" дві її частини – екологію природи і екологію культури. Бо загинути і природа, і культура можуть від одних і тих же причин – бездуховності, відсутності моральних та етичних принципів, що й дозволяє людині стати не творцем, а руйнівником і саморуйнівником. Отож захисту вимагають водночас і природа, і культура, які перебувають у тісному взаємозв'язку.

Порушуючи цю проблему на уроках з учнями, треба наголосити на тому, що увага екологів всього світу сьогодні прикута до створення численних напрямів: біоекологічного, Ґрунтів, лісового та ін. Але ж такий підхід, на жаль, не охоплює всього спектру проблем природи, не забезпечує глибинного пізнання реальності. Такий підхід залишає поза увагою головний кадастр – кадастр духовний, соціокультурних і художніх ідей, поетичних систем, етичних норм, ідеологічних та політичних категорій, які матеріально здійснились у перетвореній людиною природі. Тож дивно, що всі найважливіші результати багатовікової людської діяльності сьогодні винесено за дужки екологічної думки. Обговорюючи цю важливу тему з учнями, даючи їм орієнтири, якими повинен керуватись вчитель-біолог у своїй природоосвітній та культурно-виховній роботі, важливо завжди знаходити можливість звертатися до авторитетів, до творчого надбання наших видатних мислителів, педагогів, письменників, дбаючи про те, щоб свято світ пізнання вабив молодих, щоб зростала їх свідомість, національна гідність.

Екологічне виховання школярів нерозривно пов'язане з естетичним і моральним ставленням особистості. Процес екологічного виховання передбачає комплексну дію на становлення у школярів ставлення до природи у порівнянні екологічних, моральних і

естетичних компонентів. Милування природою завжди породжує потребу виявити своє захоплення. Однією з форм такого виявлення є просте емоційне судження, імпульсивне і нерозгорнуте, до якого здатні майже всі діти. Але як радує вчителя найменше прагнення учня передати своє ставлення до природи в цікавій художній формі. Такі спроби потрібно всіляко заохочувати. Більш того, потяг дітей до творчого осмислення краси навколишнього світу варто спеціально розвивати. Це найкраще впливає на екологізацію їхньої свідомості. У процесі творчого відтворення природи школярі значно наближаються до неї, активно оволодівають “мовою” її краси і виразності. Але не завжди потрібно самотужки опановувати чудові зразки художнього пізнання природи. Знайомство з ними вельми поглибить творче мислення школярів і сприятиме формуванню у них екологічного світогляду. Такого помітного звучання у темах, пов’язаних з екологією, художні фактори набули не випадково. Це пояснюється тісним взаємозв’язком різних форм суспільної свідомості, які допомагають досягнути зв’язки між природою і людиною. Тому піклування вчителя про розвиток морального естетичного ставлення учнів до оточуючого їх природного світу має стати однією з головних точок прикладання сил у процесі екологічного виховання учнів.

Успіх в реалізації поставленої мети залежить від дотримання ряду умов і вимог, які значною мірою визначають хід і результати формування екологічної культури особистості.

Перш за все, ми маємо на увазі необхідність врахування вікових та індивідуальних особливостей школярів, які на різних вікових стадіях по-різному сприймають й усвідомлюють навколишнє. Тому форми і методи екологічного виховання мають видозмінюватися з урахуванням своєрідності сприймання дитиною, підлітком, юнаком природного середовища. До того ж потрібно приймати до уваги й індивідуальні відмінності школярів, риси їх характеру, уподобання, ставлення до природи, потреби та інтереси, що склалися в індивідуальному досвіді індивіду. Але, щоб виховати і сформувані у дітей дбайливе ставлення до природи, вчитель має бути всебічно розвиненою і гармонічною особистістю.

При цьому, немає великої різниці, викладачем якої із шкільних дисциплін є той чи інший учитель. Кожен предмет шкільної програми при відповідній спрямованості може і повинен прислужувати цілям підвищення екологічної культури учнів. При цьому слід враховувати, що успіх розв’язання цього завдання залежить від рівня загальної екологічної підготовки учителя, від його закоханості в природу, вміння виділяти екологічні аспекти матеріалу, що вивчається, залучати учнів до самостійного розв’язання не складних екологічних проблем, спрямувати їх зусилля на екологічно-доцільну діяльність і поведінку в природі. Як доводять вчені, саме готовність педагога до екологічного виховання учнів сприяє кінцевому успіху зусиль суспільства на оптимізацію умов довкілля.

Людство з кожним днем все більше усвідомлює, що воно знаходиться на грані екологічної катастрофи. Сьогодні ми маємо говорити не про наслідки, а про глибокі, болючі рани, які ми нанесли і продовжуємо наносити природі, дотримуючись шкідливого гасла “Покорити і змінити природу!”. Це одностороннє, споживацьке ставлення. Його потрібно змінити іншим закликком “Виховати екологічну свідомість людей!”. Важливу роль у формуванні екологічної свідомості відіграє залучення учнів до природоохоронної діяльності: шкільне лісництво, садівництво та ін. Свідоме і бережливе ставлення до природи повинне формуватися з дитинства, у сім’ї, в школі і можливе воно за умови виховання у дітей культури спілкування з природою, дбайливого ставлення до неї та відповідальності за збереження її багатств.

Як доводять вчені (І.Зверев, І.Суравегіна, Л.Печко та ін.), “ставлення до природи є фундаментальним і всеохоплюючим виміром особистості, якщо виражаються категорією некорисності, а універсальності” [6: 8]. Спрямовані на взаємодію з природою вони підвищують аксіологічний потенціал суспільства і особистості.

Вартий уваги той факт, що саме ціннісне ставлення до природи В.Сухомлинський розглядав як одну з основних рис людини майбутнього. Він закликав вчителів пам’ятати, що

природа – не лише джерело матеріальних благ і здоров'я, але й джерело творчого натхнення, духовного розвитку людини, її емоційного життя і культури.

“Гадаємо, – писав В.Сухомлинський, – що школа майбутнього повинна найповніше використовувати для гармонійного розвитку людини все, що дає природа і що може зробити людина для того, щоб природа служила їй. Уже через це ми повинні берегти і поповнювати природні багатства, які маємо” [5].

Одним з головних завдань екологічного виховання є формування в учнів світогляду майбутнього господаря. У розв'язанні цього складного, відповідального завдання основну роль має відігравати школа.

Серед важливих передумов ефективності процесу становлення екологічної культури школярів доцільно виділити такі, як визначення і застосування актуальних методів виховного впливу на учнів. До них слід віднести методи переконання, вправ в екологічних діях, індивідуальні і колективні роботи творчого характеру, дослідницько-пошукові методи тощо.

Отже, тільки шляхом формування у підростаючого покоління екологічної культури ми можемо запобігти загрози існування людства. Виховуючи в кожного окремого члена суспільства любов, повагу до оточуючого середовища, ми не тільки сприяємо збереженню навколишньої краси, а й збагачуємо красу внутрішню.

Аналіз педагогічного досвіду також переконує, що навчально-виховний процес школи спрямований перш за все на розвиток інтелектуальної сфери особистості (формування екологічних знань, умінь і навичок), тоді як почуття, потреби, мотиви, установки учнів відносно природи часто залишаються поза увагою. У педагогічній практиці не приділяється достатньої уваги ціннісного ставлення до природного середовища. Під час спостережень увага дітей переважно зосереджується на знаннях, які потрібно засвоїти. Отже, виникає протиріччя між вагомістю ціннісно-емоційних ставлень учнів до природи і недооцінкою в процесі навчально-виховної роботи з ними, ціннісного фактору. Це зумовлює актуальність і доцільність наукового пошуку шляхів і засобів формування у школярів ціннісного ставлення до природи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Державна національна програма “Освіта” (Україна – XXI століття) // Освіта. – 1993. – № 44-46. – С. 2-12
2. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі виховання // Молодь і закон: Збірник нормативних документів з проблем виховання студентської молоді (за ред. Н.І. Косаревої.) – К.: ІЗМН, 1997. – 352 с.
3. Концепція екологічної освіти України: Затверджена рішенням колегії Міністерства і науки України (протокол № 13/6 – 19 від 20.12.2001 р.) – 23 с.
4. Сухомлинська О.В. Сучасні цінності у вихованні: проблеми, перспективи // Шлях освіти. – 1996. – № 1. – С.24-27.
5. Фіцула М.М. Педагогіка: навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. – К.: Видавничий центр “Академія”. – 2001. – 528 с.
6. Отношения школьников к природе / Под ред. И.Д. Зверева и И.Т. Суравегиной. – М.: Педагогика. – 1988. – 128 с.

УДК 379.8

Яцула Т.В.

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ВИХОВНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ СПІЛКУВАННЯ У КЛУБНОМУ ОБ'ЄДНАННІ ШКОЛЯРІВ

Педагогічний процес у сфері дозвілля школярів у даний час передбачає наявність ефективного за своїми цілями спілкування, що, ґрунтуючись на вікових, індивідуальних